

ILIA MIHÁLY

Író a Körtöltésen belül és kívül

Bizonyos, hogy valakinek egyszer már írni kellene egy tanulmányt Tóth Béláról, könyveiről, munkálkodásáról, arról a *jelenségről*, amit úgy hívnak az élő magyar irodalomban, a szögedi körtöltésen belül és kívül, hogy *Tóth Béla*. Könyveiről megjelenésükkor váltakozó jóindulattal és nem túl erős ráérzéssel jelentek meg kritikák (e sorok szerzője is elpötyögtetett egyet-kettőt, és ő sem kivétel a gyorsan író kritikusai fölületesség alól), de azután a figyelem elhamvadt az újabb kötetig. Pedig ez az írói munka nem önmagában hordja inspiráló erejét, hanem a visszajelzésben, ami az olvasótól, a szakmától származik. Bár ez a *szakma* a legkevésbé sem érdekli Tóth Bélát, neki az írás élet, az élet meg az irodalmi megörökítésnek nagy lehetősége, keveset bajlódik az irodalom életének minéműségével. Így a kritikával sem. Írni kellene róla tudományosan, mindenféle szakmai fogásokkal ékesített írást, hogy végre a *szakma* is tudja, hogy Tóth Béla erre is méltó író, de ez az író valahogy nem akar beleilleszkedni a szakmai megítélésbe. Valahogy mindegyik könyve kisiklik a megszokott fogásokból, a regényben hosszú szociográfiai leírások találhatók, a művelődéstörténetbe beleírja a maga mostani viaskodásait és gondjait, a történeti tárgyú írásokban szülőföldje és meglakott városa mai figurái lépkednek, a Tisza folyását követő útiesszéjében regények, drámák meg nem írt fejezetei és hősei kapnak futó jelet. Az élő nyelv olyan közeli hangja kísért, hogy néha szinte csak a magánóról áttett szövegnek érezzük, amit nála olvasunk, pedig ha néha belepillanthatunk kézírataiba, a fogalmazásnak viaskodásait látjuk, amint a válogató, mérlegelő munka igyekszik a legmegfelelőbbet eltalálni; a látszólag egyszerű mögött valami nyelvi ravaszság húzódik meg, mint a szögedi nyelvben olyan gyakran. Én sem szakállas tanulmányt írok most róla, és ezért kissé szégyenlősen állok most Tóth Béla elé. Valami személyessel kezdem, ami tán nem is nagyon fontos másnak, neki se, de a magam dolgaiban mégis ható volt, ő volt benne döntő módon. Tóth Béla József Attila-díjas író, a szegedi Somogyi-könyvtár nagyhírű és méltán dicséret igazgatója valamikor az egyetemi fiúkollégium igazgatója volt az ötvenes évek közepén, végén. Nem volt könnyű idő és voltak napok, amikor értünk, egyetemi hallgatókért az életével játszott. Sokat beszélgetett velünk, érdeklődött dolgaink iránt. Tudtuk, hogy ír, ismertük már nevét írásaiból is. Gyakorta megkérdezte: mit olvasol? Én rendszerint azt feleltem neki: a kötelező olvasmányokat, hiszen abból mindig volt elég a bölcsésznek. Hümmögött: szép az is. Furdalt a kíváncsiság, vajon mit kellene még olvasnom? Egyszer Sarkadi Szeptemberét olvastam és kisdéd véleményemet meg is írtam, kifüggesztettem az irodája melletti hirdetőre, ha jól emlékszem, azzal a kíváncsisággal, hogy egyetemista társaim is olvassák el ezt a színdarabot. Tóth Béla is elolvashatta, mert még azon a napon megkeresett a kollégiumi szobában és biztatni kezdett az élő irodalom olvasására. Mindjárt a kezembe is nyomott egy könyvet, hogy olvassam el, letettem az asztalomra, később megnéztem, hogy mit is ajánlott az igazgatóm. Ez volt: Eckermann: Beszélgetések Goethével. Azt hittem, tréfált. Napokig gondolkodtam rajta, a könyvet elolvastam és kicsit szégyenkezve jöttem rá, hogy kollégiumi igazgatóm az én nagyoló írásom kapcsán rájött arra, hogy valahol messze, az alapoknál kell kezdeni az olvasást, a klasszikusoknál, a régi jó íróknál, a jelenlegit aligha értjük, ha azokat nem ismerjük igazán. Ettől kezdve váltakozva igyekeztünk újat mondani egymásnak a régiek közül, kit valamelyi-

künk nem ismert. Én soha nem hallottam az én kollégiumi igazgatómat nevelési elvekről, módszerekről beszélni, de nekem irodalmi ügyekben olyan indítást adott példájával és jó szavával, hogy máig is abból futja. Tóth Béla valószínű, hogy erre már nem emlékszik. De sok egykori egyetemi társam emlékszik hasonló esetre, ami vele történt meg, és Tóth Béla volt a történet másik szereplője.

Sokszor fölelegetik a róla írók, hogy nemcsak az írói tisztségben, hanem a város szolgálatában is a nagy elődök nyomdokaiban lépeget. Az utóbbi még helyrajzilag is igaz, hiszen a Somogyi-könyvtár egykor (a múzeummal együtt) csakugyan Tömörkény István és Móra Ferenc birodalma volt. De azt már csak kimódolt sértésnek lehet venni, ha az emlegetettek utánczó utódjának nevezik. A szegedi írók ma mindig kísértheti Tömörkény és Móra hangja, stílusa, de azt látni kell, hogy Tóth Béla milyen eltökélten próbált távolodni a nagy elődök béklyójából és mennyi színnel gazdagította ezt a hagyományt. Nagy szó ez, hiszen Tömörkényről, Móráról van szó, nem akárkikről. De mégis: kilábalni ebből a hagyományból úgy, hogy tudván tudja: létezik, hat, sőt nem tagadja meg, de a saját hangján szól, ehhez spiritusz kellett. Amiben leginkább hasonlít rájuk: a nem irodalmi írás, ami több az irodalomnál, ami élet és életesség. Őt is megkísértette a szegedi történeti, művelődéstörténeti hagyomány, kedvvel és jóízű elbeszélő modorral fordult meg a város török kori múltjában, a szegedi árvízről gazdag képi bemutatást adott egy albumban, és bizonyos, hogy adósságtörlesztés volt, hogy Móra Ferenc „betűösvényeit” bejárta és bejáratta olvasójával egy róla szóló könyvben. Olyan szépen írt Juhász Gyuláról, hogy a ráérzésben és a megértésben szakmai fölfedések rejlenek. Mindez talán a Somogyi-könyvtár igazgatói stallumával is járó kötelesség, a minden szegedi írástudót megkísértő munka. De az író itt, a leginkább objektívnek ható helytörténet-írásban is előbújik és a török kori Szegedet személyességgel teszi közelivé, Móra egy kézfogásnyi időben van közel, az árvíz nem pusztán a Város újkorának tragédiája, hanem megelevenedő történet. A dombiratosi asztaloslegény, az egykori „kirajzott” érdeklődéssel hajlik a várostörténet lapjai fölé, írói megelevenítő erővel, olvasmányossággal idézi meg különböző korait. Még a legmaibb élményű elbeszéléseiben is sűrűn idekanyarodik a szó, a Városhoz, ahol többféle előírdító élmény formázta az írók. (Talán csakugyan a „kirajzott” visszavagyódása van ebben? Bálint Sándor a dombiratosiakat is Szegedről kirajzoltaknak tartotta.)

Még a szegedi művelődéstörténeti élmény előtt ott van írásaiban a kétkezi munka élménye, és a kétkeziek mindegyre fölbukkanó alakja. Tóth Béla mára már szinte egyedüli alakja irodalmunknak, akinek írásaiban a munkáról szóló nagykedvű részletezéssel találkozhatunk, és erről mindig behatón, részletező szakértelemmel tud írni. Hősei tudnak gyönyörködni a kézhez simuló szerszámban, a gyalu munkájáról százsámra beszélnek örömmel, és úgy emlegetik a megmunkálendő anyagot, fát, vasat, földet, mint a megszelídítendő jószágot. Egész novelláskötetet írt erről (*Álarcban*, 1976). Akárhányszor is találkozhatunk novelláiban hőseivel, amint kezük munkájában gyönyörködnek. (Hányszor elmondta és leírta az író, hogy micsoda szép munkát végzett Juhász György, Juhász Gyula nagybátyja a Somogyi-könyvtár bútorait, vagy a szegedi színház berendezéseit készítvén. Csak a napokban is, amikor a régi könyvtárt bontották, költöztették, dédelgető kézzel simogatta meg a régi fakarzat kecses kis oszlopait és a legnagyobb vigyázással rakosgatta el a későbbiekre, hogy lássák ennek a remekelő szegedi asztalosnak kezemunkáját. Biztosan tudja Tóth Béla, hogy az unokaöccs, Juhász Gyula is megemlékezett versben, prózában erről az elhíresült mesterről.) Van ebben az íróban valami anyagközelség, élményei és érdeklődése is erre irányítják. Szinte tárgyi hitelességgel tudja leírni egy török pipa készítésének módját, vagy a koporsó megmunkálását (az utóbbi asztalosinas korában gyakorolhatta is Dombiratoson).

Dombiratos, milyen szép falunév és milyen szép emlékek idézője lesz az írónak szülőfaluja! Éppúgy, mint Tamásinak Farkaslaka. Még a Városonál is dédelgetettebb élmények helye. Egész novellasorban, sőt újabbán kisregényekben tér vissza hozzá Tóth Béla. Bizonyos, hogy néha nagyobb a koszorúja a szülőfalunak, mint a valóságban lehetett, de kimeríthetetlen az elbeszélés számára, mint Tamási szülőfaluja.

Hosszú idő óta szinte már ugyanottan nyitja ki az olvasó a Tiszatáj új számain, ahol Tóth Béla Tiszáról szóló útiesszéjét közli a szerkesztőség. Egy jó ötlettel elindult az író előbb Szegedről és környékéről, aztán a folyó felső folyásától lefelé végigpásztázta a folyó menti falvakat, városokat, történetüket, mostan való sorsukat finom kis eszközben fölillantva. Úgy folyik ez az elbeszélés, mint maga a folyó, korokat, vidékeket összekötve. Valóságirodalmunk egyik legérdekesebb kötetét gyűjtögeti a Tiszatáj ezzel a közléssel, csoda, hogy valamelyik kiadó még nem figyelt föl rá és nem ajánlotta kötetben való kiadásra. Nem futó riportokat ír az író, tárgyát mélyen ismeri, a megválasztott falvak, városok történetét helytörténeti kutatásokból szemezi ki, a jelenre meg hiteles elbeszélőket állít.

De melyik az az írása, amelyik túl a város körtöltésén is irodalmi hírt, olvasói elismerést hozott Tóth Bélának? Ez a műve a *Mi, janicsárok* című regénye (1969). Ez a könyv az, mely leginkább az olvasói figyelmet megnyerte, lekötötte és az irodalomkritika elismerését is Tóth Béla felé fordította. Ez a regény a „fényes szelek” idejéről szól, a szegedi egyetemista fiatalok negyvenes, ötvenes évekbeli életéről, szinte a szereplők fölismerhetőségének közelségével, erős önéletrajzi elemekkel, a kor sokoldalú megörökítésével és mindenféle furcsaságainak, túlzásainak leírásával. Az író nagy élménye volt ez a kor, a gyalupad mellől került szinte az egyetemre, ahol nagyhirű professzorok jótékony hatása és a fiatalság semmit sem tisztelő túlzásai hatnak egyszerre a szerzőre. Tóth Béla nem kendőzi, nem glóriázza sem a kort, sem a szereplőit. A későbbi átértelmezés nem kísérti meg. Mégis érezhető szeretettel szól róluk és személyessége aligha tagadható. Ez a regénye az, amely először tette kétségtelenné lehetőségét, egyéni hangját mutatta meg, elbeszélő kedvének gazdagságát és természetességét csillogtatja. A tárgy nem új, film és regény egyaránt kísérletezett e kor megörökítésével, sőt, már tudományos kötetek is készültek az utóbbi időben róla. Tóth Béla, ha novellái egy részét is ideszámítom — időben legelsőnek fordult hozzá és tette írásainak középpontjába közelmúltunknak ezt a részét, és ő vette szinte elsőnek írói figyelem alá a korszak jeles, de sokban szertelen szereplőit. A *Mi, janicsárok* a korszak szereplőinek számára kulcsregény, hiszen az író nem rejtette el még a szereplői nevét sem nagyon, az olvasók azt találgatták a regény megjelenése idején, hogy ki, kicsoda? De fél évtizeddel később és egy-két városhatáron odébb már ez a kulcsregény-tulajdonság elvész, és *pusztán* irodalmi teljesítmény marad e mű, jelezve, hogy nem vesztett érdekességéből, kort idéző erejéből. (A korán elhunyt Béládi Miklós szinte a megjelenéskor fölfedezi ezt az értékét és el is mondja egy rádió-előadásában. Ő volt, aki Tóth Bélát a magyar irodalmi jelen értékrendjébe állította és jó érzéssel vette észre, hogy Tóth Béla fontos élményanyagot írt meg ebben a regényében — egészen jól.) Amikor Tóth Béla írói munkájáról szó esik, leginkább ezt a regényét kell fölemlegetni és újraolvasni. Bizonyos, hogy van több és más jóízűen megírt elbeszélő története, írása, alakokat és eseményeket jól idéző novellája, regénye, de a kort ilyen erővel megidéző műve nincsen másik. Ahogyan elbeszél, az mindvégig megragadja olvasóját, a cselekmények és szereplők rögtön előttünk állanak. Egyszerre tudja jelezni alakjait és a körülöttük való tárgyi világot. Ezt a tárgyi világot itt is és másutt is olyan gazdagon, kedvvel rajzolja alakjai köré, hogy az már sokszor szociográfiai pontosság, tárgyi-néprajzi hűség, részletezés. De ez nála nem fordul az elbeszélés túlterhelésébe, az olvasmányosságot emeli meg.

Akinek módja van rá és Tóth Bélával beszélget, sokszor azt érzi, hogy amit elmond, az úgy mindjárt írható lenne papírra. Vége-hossza nincs történeteinek, élménygazdag élete minden reflexiója elbeszélésben jelenik meg, ha megszólal. Néha ezek a szóbeli közlések csiszoltabbak, készebbek, mint a leírt művei. Mintha a szóbeli kimondás az írásra már megszüntetné a feszültséget, a feszességet. Nem én mondom ezt róla először, sokan sóvá tettek neki ezt a furcsa jelenséget. A hatvanéves Tóth Béla ezen már aligha fog változtatni. Hiszen semmin sem változtatott, akármit is szólt róla a kritika. Ment előre, habzsolón érdekelte és érdeklő az élet, a körülötte való világ minden rezdülése. Most ünnepelni fogják és köszönteni fogjuk annyian, kik ismerjük vagy közelebbi barátságban vagyunk vele. Ha elolvassa(?) ezt a pár sort, mit nevedszázada barátja és egykori félig-meddig tanítványa leírt, bizonyos, hogy int egyet a leve-

gőbe és folytatja a régi szögedi elődök bűvárlását, vagy a dombiratosi gyerekkora regényét írja tovább, vagy a Somogyi-könyvtár új épületének berendezéseiről kilincsel, munkatársaival új kiadványok kiadásának pénzügyeit próbálja elintézni, vagy egy Tarló utcai kocsmában vitatkozik nagyhirű urológusprofesszor barátjával, vagy éppenséggel az írócsoport ügyeit intézi és vendégeket fogad közletről és távolról. Akárhogyan is lesz, december 21., születése napja, aligha fogja ünneplőben találni és az ünneplésben elábrándozni.

OLASZ SÁNDOR

Vakond a föld fölött

TÓTH BÉLA ÁLARCBAN CÍMŰ ELBESZÉLÉSÉRŐL

Éppen tíz évvel ezelőtt, a Tiszatáj 1974. decemberi számában olvashattuk Tóth Béla elbeszélését, melyet a hasonló című kötet megjelenésekor (1976) Diószegi András joggal nevezett „a mai magyar próza kiemelkedő remekének”. Az *Álarcban* sok vonatkozásban hasonlít az író többi elbeszélésére (nem mindennapi sorsok, énforma stb.), ugyanakkor különbözik is tőlük. Hőse csupán az álarc kapcsán helyezhető el a társadalmi hierarchia alsóbb régióiban, valójában báró ő, igazi arisztokrata. Az alak tehát nem a mesterek és mesterlegények — Tóth Béla által olyannyira kedvelt — világából kerül ki, csak a fölvetett szerep kényszeríti, hogy kétkezi munkás legyen. Az írónak most azt kellett elképzelni, miként gondolkodik, érez egy nem „hasonszórú” ember. Míg máshol a monologue intérierur határozza meg az elbeszélő módszert, addig itt énförmáról van szó ugyan, de nem belső monológról.

Az *Álarcban* bárója egy — igaz, erős felindulásban elkövetett — gyilkosság bűntudatával, az arisztokrata létét elsöprő, ismeretlen társadalmi formáció iránti félelemmel bukik át az új világba. Menti a bőrét, s éppen a megölt inas villamosigazolványa jelenti számára a menekülést. Ezzel „igazolja” magát, s Gordélius Félix báró fölveszi Sulla Sándor álarcát. Fűtő, segédmunkás a baromfifeldolgozóban, szolga az egyetemen, majd ismét fűtő abban a kollégiumban, ahol az elbeszélésbeli író egykor igazgató volt. Kényszerből vállalja a megalázó helyzeteket. De tudja, számára egyetlen megoldás lehetséges: beépülni az új rendbe, hasonulni a dolgozó emberekhez. Az elbeszélésnek ezt az életmód, az emberi minőség kérdéséhez is köthető mondanóját már Diószegi jó érzékkel kapcsolta a *Mi, janicsárok* alapproblémájához („humanizálni kell az emberi kapcsolatokat”). A báró önmaga újjáteremtésével válaszol a kihívásra. Nem akar külön világot építeni, mint a *Lábujjhegyen* hősnék aligha nevezhető asztalosa. Ez utóbbi a „dugott életet” választja. Gyűlöli az új világot, még látszatra sem próbál közeledni hozzá. Rögeszméje, hogy kerítést kell építeni: „A fal jelentette számomra a napot. Hogy rám süssön a nap.” Ám a menekülés, a bezárkózás itt maga a büntetés. A bárónál viszont az álarc egyre tisztább, teljesebb életet takar. Az élet lehuzó és szűkös lehet a tárgyi világ gazdagságakor is. De az összehasonlíthatatlanul szegényesebb milieu-ben is lehet minőségileg vonzó életet élni. Tóth Bélának belső kényszere van e morális kérdések megmutatására, a hiteles valóságábrázolásra, s az erkölcsi szenvedély bátorsága is lendületet ad neki.

*

Neveltetésénél, társadalmi helyzeténél fogva a báró kezdetben a teljes elutasítás oldaláról figyeli az egzisztenciáját szétromboló történelmi eseményeket. A háború alatt — egy sportlap tulajdonosaként — az akkori idők szellemének megfelelően ő is becsempészi a szövegekbe a